

Araibar zalduna tradizioan sustraiturik

Araibar zalduna enraizado en la tradición

Araibar zalduna enraciné dans la tradition

Araibar zalduna rooted in tradition

TOLEDO LEZETA, Ana M.

Euskaltzain osoa. Deustuko Unibertsitatea

Noiz jaso:2013-01-30

Noiz onartua:2013-07-09

Euskera. 2012, 57, 3. 543-570. Bilbo
ISSN 0210-1564

Eusebio Erkiagaren *Araibar zalduna* (1962) eleberririk tradizioan ditu sustraiak. Mende erdi luzean euskal eleberrigintzak erabilitako konta-teknikez baliatuz, ezaguna zen mundu-ikuskera adierazten du. Alabaina, bada osagai berririk: tradizio horrek ezkutuan gordea zuen gai bati heltzen dio, pertsonaia nagusia hirian kokatzen du, ereduzkoa ez denak kontakizuna harrapatzen du: hala gertatzen da pertsonaia nagusiaren izaerarekin eta istorioaren berri emateko erabilitako hizkerarekin. Osagaiok aski izan ziren garai hartako euskaltzaleren batzuk asaldatzeko: dirudienez, ordu arteko euskal eleberrigintzak erakutsitako decorum-etik urruntzen atzematen zuten.

Hitz-gakoak: bizimodu lizuna, giro hiritarra, pertsonaia-tipoa, landa-giroa, birjintasuna, izen ona, berrerosi.

La novela *Araibar zalduna* (1962) de Eusebio Erkiaga hunde sus raíces en la novelística tradicional vasca. Haciendo uso de las mismas técnicas narrativas que ha empleado dicha novela desde finales del siglo XIX, sigue manifestando la misma cosmovisión. Sin embargo, algunos elementos novedosos hacen su aparición: recurre a un tema que llevaba siglos postergado, sitúa al protagonista en un ambiente urbano, lo modélico deja de ser dominante en la narración: ni la naturaleza del personaje protagonista, ni el lenguaje utilizado en el relato discurren por ese cauce. Estos ingredientes fueron suficientes para generar cierto malestar entre algunos vascófilos de la época: al parecer la veían desviándose del decoro que hasta entonces había caracterizado a la novela vasca.

Palabras clave: vida lujuriosa, ambiente urbano, personaje-tipo, ambiente rural, virginidad, fama, redimir.

Le roman *Araibar zalduna* (1962) d'Eusebio Erkiaga plonge ses racines dans le roman traditionnel basque né à la fin du XIXe siècle. L'auteur en utilise les techniques narratives et montre la même vision du monde. Pourtant quelques éléments nouveaux font leur apparition : il recourt à un thème mis à l'écart pendant des siècles, il situe le personnage en milieu urbain, le modèle n'est plus dominant dans le récit : ni la nature du personnage ni le langage utilisé dans le récit. Ces ingrédients furent suffisants pour provoquer un malaise chez certains bascophiles de l'époque : il semble qu'ils voyaient là un changement de décor dans ce qui avait jusque là caractérisé le roman basque.

Mots-clés : vie luxueuse, milieu urbain, personnage-type, milieu rural, virginité, renommée, rachat.

Eusebio Erkiaga's novel *Araibar zalduna* (1962) has its roots in tradition. Using techniques honed by novelists over half a century, it presents us with what was a well-known

world-view. However, there is a new component: he tackles a topic the tradition had kept hidden away. He places the main character in a city. What is not exemplary dominates the story: this occurs with the main character's nature and the language used to tell the story. These components were enough to anger some Basque enthusiasts of the time: it seems they considered that the decorum shown by the Basque novel until then was being abandoned.

Keywords: ewd living, urban setting, stereotypical character, rural setting, virginity, good reputation, redemption.

Araibar zaldunak tradizioan ditu erroak. XIX. mendearen bukaeran jaiotako euskal eleberrigintzaren sustraietan elikatzen da. Kontaketa-prozedura berdinez baliatuz, mundu-ikuskerara bera adieraziko du. Hala ere, eleberrigintza honek erabili ez zituen osagai batzuk gehitzen ditu: dela ezkutuan gorde den gai bati heldu izana, dela pertsonaia nagusia bere bizitzaren aldi batean eredu-zko bizimodutik urrun ibili izana, dela hiztegi-mailan mailegu gordin-gordinei muzin ez egitea... Gehitutako osagai hauekin ere, tradizioan ditu erroak. Elikatu duten erro batzuk, XIX. mendea baino lehenagoko denboretan eratutakoak dira, nahiz eta XIX. mendean ez ezik, XX. mendearen bigarren erdian bertan ere oraindik ihartu gabe egon.

Eusebio Erkiagak mamitutako sorkaria, ahalik eta modurik osoenean aztertzea jomuga, bi ikuspegitatik atzemango da. Batak, eleberriak kontaturiko istorioan eta, bereziki, istorio hori eratzeko moduan erreparatuko du; besteak, ordu arte garatutako eleberrigintzaren barrutian kokatuko du.

Esan bezala, elikatu duten erro batzuen sakonerak XIX. mendearen mugak igarotzen ditu, antzinakoagoak ziren garaietan ere indarrean zeudela nabarmena delako. Erro hauetakoren batek euskal literaturan duen lekukotasunik zaharrenean ere joko da, agerian jartzeko *Araibar zaldunak* zenbateraino duen euskarri tradizioa. Gisa honetan jokatzuz, betiere, modu zehatzagoan neurtu ahal izango da zer zegoen jadanik esana euskaraz eta jasotako ondare horri zer erantsi zion Erkiagaren *Araibar zaldunak*.

1. *Araibar zalduna*: 6. eta 9. aginduek eragindako nahaspilak

1958ko Domingo Agirre nobela-saria irabazi eta, handik lau urtera argitaratutako Eusebio Erkiagaren *Araibar zalduna* (1962) eleberriak jorratzen duen gaia 6. eta 9. aginduek eragindako nahaspilak dira. Hona, eleberriak kontaktzen duen istorioa ixteko erabiltzen diren azken hitzak:

Zenbat naaspil gutxiago ez litzaken mundu ontan izango seigarren eta bederatzigarren aginduak zintzoago beteko ba genitu!... Eta zen-

bat anima ez litzaken zuzenik zeruan sartuko, betiko su garretan ganoragabe ondatu bearrean!...¹

Bukaeran ez ezik, hasieran ere, eragiten dute jardunik agindu horiek. Eliztar gazteek «Seiko» ezizena jarria diote beren parrokiako apaizetako bati. Seigarren agindua sermoi guztietako gai izatetik datorkio goitizena. Apaiz jatorra da, kontalariaren aburuz:

Gazteen esanak gorabeera, ez ote zukean arrazoi mamirik, «Seiko» apaiz jator arek? Seigarren agindua eta bere aizpatxo bederatzigarrena, a zer nolako bikote urduria!... (8)

«Seiko» apaiza aurkeztu aurretik, lehen orrialdean bertan Andertxoren aitonaren heriotzaren berri ematen da. Heriotzaren berriarekin batera desagertu egiten da kontaketatik Andertxoren aitona, *Araibar zalduna* eleberririk kontaturiko istorioa amaierara heltzean, berriro agertzeko. Azken agerrera horretan argituko da Erkiagak harilkatzen duen matazak Andertxoren aitonari egotzitako egitekoa: 6. eta 9. aginduek eragindako nahaspilen gaia oraindik gehiago nabarmendu. Istorioa garatzen deneko orainaldian ez ezik, lehenaldian ere egon da seigarren agindua eta horren ahizpa bederatzigarrena urratu duenik: lehen orrialdean aipatutako Andertxoren aitona, Martin Usategi ta Astepek, izan zituen hiru seme-alabak lekuko. Hiru anai-arrebek aita bera dute, ez horrela ama. Kontatutako istorioaren bukaera arte senide direla ez dakiten hiru anai-arreba horietako bat eraikitzen da *Araibar zalduna* eleberriko pertsonaia nagusi: Manu Araibar, Martin Usategik ez-kontzaz kanpo izandako ondorengoetako bat.

Notarioak Martin Usategiren azken borondateak azaltzeko antolatutako bileran jakingo dute ama desberdinengandik jaiotako aita beraren seme-alaba direla. Notariotzan berria jasotzen dutenean, «Seiko» apaiza ere han dago. «Seiko» apaizarentzat 6. eta 9. aginduen urraketaren lekukotasun bat gehiago.

Martin Usategi pertsonaiak eragindako berbaldiarekin hasi eta bukatzen den istorioaren erdigunean, honen seme dela ez dakien Manu Araibar zalduna dago. Beraz, 6. eta 9. aginduak bete ez zituen aitaren seme da Manu

¹ Erkiaga, E., 1962, *Araibar zalduna*. Zarautz : Itxaropena Argitaldaria, 171. Argitalpen horretatik jasoko dira aurrerantzean egingo diren aipamenak.

Araibar. Aitak hazitako eta hezitako semea ez izanagatik, joera berberaren jabe izana da, jatorria argitzen diotenerako gainditua badu ere.

«Ez duzu ekintza lizunik burutuko» dio Jainkoaren legearen Hamar Agindu-
duetako seigarrenak; «ez duzu pentsamendu edo ekintza lizunik onartuko»,
berriz, bederatzigarrenak. Dirudienez, Martin Usategik ez zituen agindu ho-
riek zuzen-zuzen bete. Honen seme Manu Araibarren kontzientzian ere ez
dute kezkarik sortzen eta agindu horiei jaramonik egin gabe biziko da, mai-
temintzen eta ezkontzen den arte: orduz gero, ez ditu tentazio-iturri.

Honela bada, seigarren eta bederatzigarren aginduek eragindako nahas-
pilak ditu gai Erkiagak *Araibar zalduna* eleberrian: gai horrekin irekitzen eta
ixten du eleberria, tartean agindu horiek betetzen ez dituen pertsonaia bati
emanaz nagusitasuna.

Jainkoaren aginduon urraketa gaia ez da izan emankorra euskal lite-
raturan, aitzitik, ezkutatzeko joera nabarmendu da. Koldo Mitxelenak Bi-
lintxen bertsoei buruz ziharduela, honela zioen:

Sus versos son excepcionales en una literatura recatada en que los
poetas huyen avergonzados de toda confesión demasiado íntima.²

Gauza jakina da euskal literatura oso begiratu, lotsa onekoa izan dela.
Lizunkeriak inoiz harrapatu bazuen euskal idazketa, Etxeparek moldatutako
bertsoetara jo behar. Geroztik, herri-literaturaren barrutiko adierazpenen
batzuetara mugatu zuen bizilekua, barruti landutik zeharo desagertuz. Hala
izan da XX. mendearen bigarren erdira arte. Zeresanik ez, kontakizun ida-
tziaren eremua behar bezalakotasunaren arauari eutsiz garatu da. Lizunkeria
edo sexuarekin zerikusia izan zezakeen oro ezkutuan gorde da.

Lizunkeriak, lehen-lehenik, Jon Etxaiderekin egingo du agerrera: aurre-
na, *Alos-torrea* elezaharrean (1950) eta *Joanak-joan* (1955) eleberrian, gero.
Nekez saihets zezakeen lizunkeria Etxaidek, Piarres Topet «Etxahun»en
bizitzan oinarritzen zen eleberri historikoa moldatzean.

Lizunkeriari beste hutsegite batzuk ere batzen dizkio Etxaidek aurkeztu-
tako Etxahunek: maltzurkeria, doilorkeria, bortizkeria... Horra, Etxaidek

² Michelena, L., 1960, *Historia de la literatura vasca*. Madrid : Minotauro, 132.

euskal kontagintzara ekarritako nobedadea XX. mendearen bigarren erdiari hasiera ematearekin batera. «-Keriek» menperatzen duten pertsonaia da *Joanak-joaneko* Piarres pertsonaia nagusia. Hori ez bezala, «-keria» bakarrak harrapatuta bizi da Eusebio Erkiagaren *Araibar zaldunako* Manu Araibar: lizunkeriak. Pentsamendu eta ekintza lizunek gobernatzan duten pertsonaia nagusia taxutzea hautatu du Erkiagak, ez beste araurik urratzen ez duelako Araibar zaldunak, baizik eta egileak beste arau-urraketak ez nabarmentzea erabaki duelako. Behin batean behintzat iruzurgile ere bihurtu zen Araibar. Haatik, Erkiagak lizunkeria baino ez du azpimarratu nahi izan.

Zalantzarik gabe, iruzurrean aurkezten du kontalariak Araibar zalduna, Atxaga herritxoko bi arrantzalaren laguntzarekin kontrabandoa egiten duenean. Iruzurrari, gainera, kontrabandoz eskuratutako gaiaren nolakotasuna gehitzen zaio. Gai horren eginkizuna gaixoen oinazea arintzea izanagatik, ez da hor agortzen bere erabilera-barrutia:

Toxikoak ziran. Opio ta aren alaba morfina ta abar. Gai auen za-leak ugari baitira, eri egon ezarren, aien bidez ametsezko zeruan sartu nai dutenak. (152)

Diru-estutasunik gabe bizi den pertsonaia da Araibar zalduna, diru-iturri dituen zenbait negoziari esker. Ez da, ordea, bizibidea kontalariaren arreta erakartzen duen alderdia. Aski du pertsonaiaren estatusa adieraztearekin: gizarte-maila, diru-egoera... Ohiko lan-jardueraz emandako argibide labur eta urriekin modu nabarmenean kontrastatzen du, kontrabandista bihurtu zeneko gauari eskainitako arretak: zehaztasun dezenterekin kontaktzen da. *Araibar zaldunan* xehetasunik handienarekin jasotzen den ekintza da. Alderdi horretatik begiratuta, kontrabandoaren pasadizoak betetako leku narratibo zabalak, ohiko lan-jarduerak betetakoarekin ez ezik, lizunkeriaren adierazle diren maite-jokoek beraiek betetakoarekin ere kontrastatzen du. Ez dira, inondik ere, horrenbeste xehetasunekin kontaktzen pertsonaia beraren maite-jokoak. Haatik, maiztasunak bereizten ditu kontrabandoaren pasadizoa eta maite-jokoak. Behingoa den arau-urraketa da bata; bestea, ordea, etengabea.

Droga kontrabandoz sartzearen negozioarena behin baino ez du kontaktzen kontalariak. Egin ere, behin baino ez zuten egin:

«Drogaz» beterik daude. Diru asko balio dute. Egin dezagun bada, lendabizikoa ta azkena, arrisku aundiko zera da-ta. (147)

Maiztasunaren ikuspuntutik, behin baino gertatu ez den eta behin baino kontaktzen ez den jazoera honekin kontrastatu egiten du Araibar «konkista-tzaile»aren jarduerak. Bata bestearen ondotik datoz «konkistak»: errepikatzen den jarduna da. Errepikatzen den jardun horren berri emateko, kontaketa errepikakorrera jotzen da: «konkista» berri bakoitzaren inguruko zertzeladak pilatuz doa kontalaria. Xehetasun gehiago edo gutxiagorekin harreman berri bakoitza aipatzea hautatu duen kontalariak beste jokabide bat hartzen du Araibarren bizibideari dagokionez: ohiko lan-jarduera aurkeztu eta horri behin batean gehitu zitzaion kontrabandoarena erantsi.

Istoria testura eramateko egindako aukeren ondorioz, Erkiagak pertsonaia-tipo bat mamitzen du: pentsamendu eta ekintza lizunek harrapatuta bizi den pertsonaia irudikatzen eta ordezkutzen du Manu Araibarrek. *Araibar zalduna* kontakizunean zehar pertsonaia nagusia neskatan egiteko estrategiarik aiposenetan pentsatzen eta estrategiok gauzatzen azaltzen da une oro, maitemindu ostean ezkondu eta senar eredugarri bihurtzen den arte.

Jainkoaren aginduak ez ezik, gutxienez, ogasunaren aginduren bat ere urratzen du Araibarrek, baina Erkiagak, arau bat baino gehiago urratzen duen pertsonaia nagusiari bizitza eman arren, arau-urraketa bakarra nabarmentzea hautatu du: Jainkoaren 6. eta 9. aginduena.

1.1 Gertaera-lekua

Bilbon kokatzen dira pertsonaia nagusiaren ibilerak. Hiriko paisaiak bere dituen osagaiez inguraturik bizi da: galaiak, beribilak, «berebillen klaxon madarikatuak» (66), dantza-etxeak, arropa-dendak, polizia-etxea, arropazaindegiak, hotelak, parkeak, diru-etxeak, teatroa, zinema... Adierazle ugarriren bidez itxuratzen da giro hiritarra: film-ei aipu bat baino gehiago egiten zaie³, baita garai horretan ospetsua zen zine-izarren bati ere: «B.B» (112),

³ «Ain zuzen, ikusi al duzu oraintsu *Le défroqué* film izugarri hori», 125.

Brigitte Bardot, hain justu... Hiriak olgetarako egindako eskaintzaz gozatzen azaltzen dira *Araibar zalduna* eleberriko pertsonaiak.

Manu Araibarrek hiria bizileku izateak badakar nobedaderen bat euskal eleberrigintzara, nahiz eta euskal eleberrigintzako lehen pertsonaia hiritarra ez izan, horretan Txillardegiren *Leturiaren egunkari ezkutua* (1957) eleberriko Leturiak aurrea hartu ziolako. Nolanahi ere, Manu Araibarrek zerikusi gutxi du Leturiarekin: biak pertsonaia hiritarrak eta nahiak dituztenak izateaz harantz, batere ez, erantsiko nuke. Txillardegik hautsi egin zuen aurreko eleberrigintzak adierazitako mundu-ikuskerarekin, Erkiagak, ostera, jarraipena eman. Jarraipena eman, ordea, aldaeraren bat gehituz: aurreko eleberrigintzaren tradizioan ez zegoen hiria bizilekutzat zuen pertsonaia nagusirik. Horrela, eleberritradizionalaren sustraletan elikatuz, nahasketa berezia egiten du erabilitako osagaietan.

XX. mendearen 50. urteetan Etxaideren eleberrigintza agertu arte, pertsonaia nagusi eredugarriak bakarrik aurkeztu ditu euskal eleberrigintzak. Baziren pertsonaia ez eredugarriak ere eleberritradiziotan, baina, halako izaez zutenak, salbuespenik gabe, bigarren mailan gelditzera derrigortuta zuden. Pertsonaia nagusi eredugarriak, beti, landa-giroa zuen bizileku.

Balore-sistema bat hobesteko leku da eleberria. Hainbat eleberrigile (Txomin Agirre, Toma Agirre, Jean Pierre Iratxet...) landa-giroa / giro hiritarra aurkakotasunaz baliatzen da irakatsi nahi duten ikasgaia argiago helarazteko. Hobesten duten balore-sistema landa-giroko Euskal Herrian gordetzen da modurik tinko eta bikainenean: hortik at galtzeko arrisku bizia dago. «Gaiptoak or bealdean bizi dira, diotenez; zenbat eta berago, gaiptoagoak; zenbat eta erri andiago, okerragoak eta ugariagoak»⁴ zioen Txomin Agirreraren *Garoako* (1912) Joanes artzainak, eredugarrietan eredugarriena den euskal eleberrigintzako pertsonaia nagusiak. Ondorengo eleberrigintzan bada pertsonaiarik Joanes zuzen zebilela erakutsiko duenik. Hala, Toma Agirreraren (Barrenso) *Uztaroko* (1937) Malentxoren kezka eta larritasunek hiria dute jatorri; izan ere, Donostian hasi zen egiten etxeok onartuko ez zituzketen gauzak: hiriak galbideratu zuen. Ira-

⁴ Agirre, D., 1981, *Garoa*, Oñati: Arantzazuko Frantziskotar Argitaldaria, 25.

txeten *Anttoneko* (1946) Marixanek hiria behar zuen eta ezbeharra baino ez zion ekarri. Urte berean, 1946an, J. A. Irazustaren *Joañixion* ere bada «kalea» arbuiatzeko gonbitik. Panpara abiatu aurretik bere amaren aho-tsean Joañixiok entzuten duena lekuko: «Ola batean sartu ta osasuna galdu. Ori naiko ez dala kalean anima galdu. Kaletik datozen soñuk ez dira gure oituerantz atsegin».⁵ Eredugarria ez den pertsonaia landa-girotik kanpo kokatzean, Erkiagak bat egiten du tradizio honekin: XX. mendearen lehen erdiko euskal eleberrigintzak aldarrikatua du giro hiritarrak okerrerako bideak erakusten dituela. Alabaina, aldarrikapen horrekin bat egin izanagatik, alderdi horretatik aurreko eleberrigintzak adierazitako ikuskera bera azaldu izanagatik, osagai berri bat sartzen du: pertsonaia nagusia bera kokatzen du giro hiritarrean, ordu arte bigarren mailako pertsonaia izana zen giroan. Aurreko eleberrigintzan ezinbestez behar zuen izan landa-giroa bizileku pertsonaia nagusiak: pertsonaiak eredugarri izateko derrigorrezko zuen eskakizunetako bat zen.

Aintzat hartzeko modukoa da Erkiagak ekarritako osagai berria; izan ere, aurreko eleberrigintzak erakutsitako ikuskerari eusten dion arren, badu eraginik aldaketak. Adibidez, ordu arte eskuratu gabe zeukan estatusa lortuko du ereduzkoa ez den jokabidearen adierazpenak. Pertsonaia nagusiek betetzen dutenez kontakizunaren zati nagusia, ereduzkoa zenak bereganatzen zuen tarterik handiena iraganean; orain, ostera, ereduzkoa ez denak hartzean leku nagusia, luze eta zabalago agertuko da baztertu beharreko portaera. Azken batez, aurreko eleberrigintza eredutik urrutiratzen ziren pertsonaiak aitzakia huts bihurtzen ziren eredia gehiago nabarmentzeko; orain, aitzakia izateari utzi, eta lehen mailaz jabetzen da joera makur baten erakusle den pertsonaia.

Eleberrigintza tradizionalak hobetsitako balore-sistemak, besteren artean, Jainkoaren Legearen Hamar Aginduak gordetzea eskatzen zuen, noski: landa-giroan bizi ziren pertsonaia-protagonistek zintzo asko gordetzen zituzten hamarrak. Hala izan da XX. mendean zehar, Etxaidek landa-giroan bertan aurkitu arte, ustez euskaldunaren balore-sistema izan

⁵ Irazusta, J. A., 1946, *Joañixio*, Buenos Aires: Editorial vasca Ekin, 34.

beharko zukeena urratzen zuen pertsonaia nagusia. Erkiagak, ostera, Etxaide baino lehenagoko eleberrigintzarekin bat eginaz, landa-giroa babesten jarraitzen du: hiria du bizileku Araibar zalduna bekatariak. Bilbon, behin edo behin Donostian... agertzen da Araibar konkistatzailea. Aldaketa, konkistaz konkista ibiltzea behin betiko alboratzea, udatiarrak erakartzen dituen leku batean gertatzen da: Atxagan, hain justu. Atxaga horrek zein erreferente geografiko duen asmatzea, ez da ariketa zaila, kontalariak utzitako arrastoei esker: buruen-buruenik, antzarren festaren ospakizunak salatzen du. Erreferentea agerian utzi izanagatik, badu zalantzarik herri ala hiri kategoriari atxikitzerakoan. Behin edo behin, «Atxaga erritxo» (100) dio, hurrena, «erri koxkor» (133); baina, baita «iritxo» (135) ere. Dena den, sailkatze mailako zalantzak zeharo gainditzen ditu bertako giroa itxuratzean: giro hiritarra duen Atxaga taxutzen du. Hortaz, Manu Araibarren bizitzako aldiak, nola bizimodu lizunarena, hala maitemintzearena eta aurreko bizimodua bertan behera lagatzearena, giro hiritarrean garatzen dira.

Ezagunak zituen lekuak aukeratzen ditu Manu Araibarren ibilera kokatzeko. Bi gertaera-lekuak Erkiagaren bizitzari lotuak daude. Bizileku izan zuen Bilbon bizi da Araibar; sorleku zuen Lekeition (Atxaga, kontaketan) igarotzen du uda zaldunak. Araibar lizunkeriara emana bizi den aldia Bilbon kokatzen duen bitartean, konbertsiorako, Atxaga hautatzen du. Hemen, Agurnez maitemindu eta, udaldi luzearen ostean, Bilbora itzuli eta gutxira, ezkondu eta senar leial bihurtuko da.

Gisa honetan, eredugarria ez zen pertsonaia nagusia landa-giroan aurkitu zuen Etxaideren aurrean, Erkiagak, Etxaide baino lehenagoko eleberrigintzarekin bat eginaz, landa-giroa garbi gordetzen jarraitzen du: pertsonaia nagusi andrezaleak hiria du bizileku. Landa-giroan Araibar zaldunaren biktima den Loli Mena bezalako pertsonaia inozoak egon daitezke, ez horrela, pertsonaia lizunak. Pertsonaia inozoa harrapakin erraza da hiriaren paisaiaren osagai diren lakioetan erortzeko. Landa-giroa jatorri izan eta hiriak barneratzen dituen lakioetan erortzen denak arau-urraketak eragindako zorra kitatu beharko du. Zorra ordaindu ondoren, ordena berrezarrita geratzen da. Hala erakutsiko dute Loli Menaren bizipenek eta amaierak.

Loli Menaren aurretik izan du «maiteñorik» Araibarrek:

Ez zan, noski lendabizikoa neskatxa ura. Izan zituan bai, izateko aintzindari ta aurretikoak. Nolatan bada alako Apolo bat, emakume batekin ase?...

Aren maiteñoa, orduan, aldi artan, Loli zan. Loli Mena. (12)

Istorioaren denboraren iraganaz egindako laburpen horren bidez, andre-zale ezaugarria egotzi eta Araibarren orainaldian kokatzen da kontalaria, beste sexukoekin dituen harremanez aurreneko xehetasunak emateko.

Loli Mena «erri koxkor batetik» (14) Bilbo hirira jostunaren ofizioa ikas-tera joana da: bere esanetan, «baserritar bat besterik ez» (24). Herri koxkor bateko baserritar hori limurtuko du Araibar zaldunak eta haurdun suertatuko da. Orduan, haurra sabelean daraman horrek irtenbide bat baino ez du ikusiko: Araibar zaldunarekin ezkondu. Irtenbideak huts egitean, azken irtenbidera joko du: bere buruaz beste egin.

Landa-giroan hazi den Loli Menak arau bat urratu du. Jakin ere badaki arau bat urratu duela eta egoerari aurre egin beharrean dela. Lehen-lehenik, ezkontzan dakusa arau-urraketak sorrarazitako arazoaren konponketa. Helburua erdiesterik izan ez duenean, heriotza-zigorra ezarri bere buruari, eta trenbidera bere burua botata gauzatuko du.

Loli Menak urratu duen araua ez da hirian bakarrik urratzen, jakina. Errealitatearen azterketa soziologikoak erakutsiko luke era horretako gertaerak landa-giroan ere oso ezagunak izan direla. Baina, euskal eleberrigintzan, gaitzen jatorria giro hiritarrean zegoen eta egoten jarraitzen du. Landa-giroan gordetzen den balore-sistema kolokan jar dezakeen leku arriskutsua da hiria. Hiriak balore-sistema horretako osagairen baten urraketa balekar, kontalariak ezarritako zigorra bete beharko du urratzaileak. T. Agirrerren *Uztaroko* Malentxo ereduzko portaeratik urrutiratu zen hirian eta moja sartuaz ordainduko du arau-urraketa; Iratxeten Marixanek gosea pairatuz eta iraganean ezkontzeko hitza emana zion eta berak baztertu zuen gizonari jatekoa eskatuz, premia gorrian dagoelako; Loli Menak bere buruaz beste eginaz.

Sexu berekoak dira hiru eleberriotan hiriak galbidera daramatzan pertsonaiak: hirurak emakumeak dira. Malentxorentzat Donostia, Marixanentzat

Baiona eta Loli Menarentzat Bilbo bihurtzen dira zoritxar-eragile. Guztiek landa-giroa sorleku izanik, asmoren batek hirira eraman eta gero, zigorra jaso dute: inori ez zaio ondo atera hirian hasitako abentura.

Loli Menak «neskatasuna» galdu zuen Araibar zaldunarekin Bilbon:

Gazte, berme, garbi eldu izan zan iri nagusira, eta an galdu bide zituan lendabiziko neskatasun ta garbidoaiak. (81)

Dirudienez, «lendabiziko neskatasun ta garbidoaiak» baino gehiagorik galdu zuen, galbidea ere erakutsi baitzion hiriak. Manu Araibarrek haurra berea gabe, beste norbaitena zela gaineratu zionean, Lolik berak aitortzen du:

gordin eta billoiz esan zion egia zitekeena. Loli-k, beste gizonen batekin edo geiagorekin izan zuan soin-jokoa; egia zan. (83)

Erkiagak, kontaktaren une batean neskatzak sailkatzera jotzen du:

Neskatzax ugari zegoan inguruetako maitxoetan. Guztietarikoak ziran, zintzoak, ezbaiekoak, erabilliak... (82)

«Erabillien» kategorian kokatuko litzateke Loli Mena.

Gizonekin «soin-jokoa» ibili eta ezkondu gabe haurdun suertatu den Loli Mena zigortzen duen kontalariak, aldiz, ezkondu gabe, emakume desberdinekin «soin-jokoa» ibili den Manu Araibar bere ezkontza-bizitzan zorionsu uzten du. Arras amaiera desberdinak batarentzat eta bestearentzat.

Gauzak horrela, ondorioztatuz beharko litzateke gizonezkoek bakarrik dutela 6. eta 9. aginduak urratzeko eskubidea. Gizonezkoaren eta emakumezkoaren izaera desberdina ote ikuspuntu horretatik? Gizonezkoaren lizunke-riarako joera gizonaren izaerari itsatsia dago eta, horrenbestez, barkagarri da? Ohoreak eta famak ez dute ukiturik jasaten gizonezkoarengan eta bete-betean harrapatzen dute emakumea?

Itxura denez, gizakumeak ez dauka ohoreaz eta famaz arduratu beharrik. Ez da inondik inora ikuspegi berria, oso zaharra baino. Oso zaharra, XX. mendearen bigarren erdiari hasiera eman ostean ere, eleberrigintzan behintzat, oraindik indarrean dirauen arren. Hala da, baina, gaizki-ulerturik sor ez dezan, aurrera baino lehen, azalpen txiki bat: bazter bedi aspaldiko ikus-kerak bati eutsiz dagoen Erkiaga isolatu baten irudia, erantzukizuna indibi-

duala gabe, kolektiboa delako. Gizartean atzematen zuen ikuskera islatu baino ez zuen egin Erkiagak. Giza talde oso zabalaren -zabalenaren ere erantsi ahal izango litzateke-, ikuskera adieraztera, garaiarekin bat egitera, mugatu zen.

Esan bezala, bere garaiko talde soziologiko zabalenaren ikuspegia islatu zuen, nahiz eta mendetako antzinatasuna izan. Euskal literaturaren tradizioari begiratu bat ematea aski da ikusteko 6. eta 9. aginduen urraketaren gaiak izan duela tarterik. Tradizio horretan agerikoa da gizakumeek eta emakumeek jarrera desberdina erakutsi dutela aginduok urratzeko orduan. Probetxua ateratzea jomuga duen gizonezkoaren aurrean, ohoreaz eta famaz arduraturik azaltzen den emakumea aurkeztu du euskal literaturak.

Lau mende luze denboran atzera egin eta, Bernard Etxepareren *Linguae Vasconum Primitiaen* (1545) maitasun mundutarrak diharduten koplatera jo baino ez dago. Etxeparek taxutzen duen emakumea ohoreak eta famak arduratzen duen bitartean, besterik du arreta-gune gizakumeak. Gizonezkoa den maitaleak eginiko eskariei (dela pota, dela berak nahi duena egitea...) emakumeak ezetza emateko dituen arrazoietan, bata erlijioso da -Jainkoaren gogoko ez izatea-; bestea, berriz, soziala: jakingo balitz, berak eta bere etxeokoe fama eta ohorea galduko lituzketela. Bestelakoa da haragizko maitasuna eskatzen jardun duen gizonezkoak, jokabide hori bertan behera uztea erabakitzen duenean azaldutako arrazoietakoa bat. Emakumeak bezala, bi motibo ematen ditu maitasun mundutarretik aldentzeko. Biak bat datoz batean, ez horregatik, bestean. Bat datoz arrazoi erlijiosoan -arima galtzeko arriskua dakusa gizonezkoak-; elkarrengandik urrutiratzen dira bestean: ohorea eta fama galtzeko arriskuak badarama emakumea gizonezkoak haragizko maitasunaz gozatzeko egindako gonbitak errefusatuz, saio horietan probetxurik atera ez izana -«heki ezin medra naite»⁶- argudiatzen du gonbitatzaileak. Azkenean, arrazoi zerutarrak -Jainkoaren legea gordetzeak- parekatzen dituen gizon-emakumeak, arrazoi lurtarrak desberdintzen ditu. Honenbestez, ezkontzaz kanpoko sexu-harremani uko egiteko zergatietako bat partekatzen duten gizon-emakumeak, bigarren arrazoi batek bereizten

⁶ Ik. «Amore gogorraren despita» koplako 55. bertso-lerroa. Etxepare, B., 1995, *Linguae Vasconum Primitiae*, 1545-1995. Bilbo : Euskaltzaindia, 112.

ditu: fama eta ohorea galtzeko beldurra duen emakumearen aurrean, probetxurik ez ateratzea du argudio gizakumeak.

Lau mende luze igaroak izanagatik, XX. mendearen 50. urteen amaieran oraindik bizirik dirauen ikuskera da ez duela eragin bera faman eta ohorean gizakumearen eta emakumearen bizimodu lizunak. 6. eta 9. aginduen urraketak ez dakar ondorio berdinek Manu Araibar eta Loli Menarentzat: Loli Menak bere izen ona galtuta ikusten du. Izen onak inoiz ez du kezkatuko Manu Araibar. Bizimodu lizuna eraman izanak ere ez dio ekarriko inolako galerarik. Maitemindu izana du bizimodu-aldaketaren eragile bakarra. Honen aurrean, haurdun dagoen Loli Menak ezkontzan dakusa galerei aurre egiteko modua. Ezezkoa jasotzean, bere buruaz beste egitea erabakitzen du arazoa konpontzeko.

Bidenabar esanda, ez da literaturan, 6. eta 9. aginduak urratu ostean bere buruaz beste egiten duen lehen emakumea. Horren erakuskaririk utzi du literaturak XIX. mendean bertan ere. Errealismoak emandako fruiturik bikainenetakoak -bikainenak ez badira- lekuko: Gustave Flaubert-en *Madame Bovary* (1857) eta Leon Tolstoiren *Ana Karenina* (1877). Emakumeak eraikitzen dituzte pertsonaia nagusi bi eleberrietan kontatutako istorioek. Beste ezaugarrikerik ere partekatzen dute: bi emakumeok ezin dute etsi emazte eredugarri izanaz. Zigorra jasango dute eragindako arau-urraketarengatik: bizi izaten jarraitzeko gogorik eta adorerik gabe, artsenikoa hartuko du Emma Bovaryk; trenbidera botako du bere burua Ana Kareninak.

XIX. mendean ez ezik, XX. mendearen lehen erdia igaro ondoren ere, gizarteak ezarritako portaeratik urruntzen diren emakumeek zigorrak jasotzen jarraitzen dute, portaera berbera erakusten duten gizonezkoek ez bezala: Araibar zalduna pertsonaia nagusia eta horrekin birjintasuna galdu zuen Loli Mena adibide.

Generotik eratorritako markak nabariak dira *Araibar zaldunan*. Ez da bakarrik ohoreak eta famak kezkatzen duen emakumea mamitzen duela, halako kezkarik ez duen gizakumea ez bezala: bada besterik ere. Loli Mena «ematea» bereizgarriaz ezaugarritzen den bitartean, «jaso» ezaugarria atxikitzen zaio Araibar zaldunari. Gisa horretako ezaugarri-banaketak ere sustrai sakonak ditu. Bere garaiko ikuskera islatzen jarraitzen

du Erkiagak, baina mende luzeetan indarrean egondakoa zen. Euskal tradizio idatzian bertan ere bazuen lekukotasunik. Euskaraz argitaratutako lehen liburuan bertan.

Beste behin Etxeparek moldatutako *Linguae Vasconum Primitia*eko kople-tara hurreratu eta, «Emazten fabore» izenburua daramana azertzen bada, erraz samar atzemango da gizonezkoaren zerbitzura aurkeztu zuela emakumea. Emakumeak gizakumeari emandako zerbitzu ugariak zerrendatzen zitu- en. Horregatik, hain zuzen ere, azaltzen da emakumearen alde Etxepare: abantailak baino ez ditu emakumeak gizakumearentzat. «Eman» isotopiaren gain eraikitzen du emakumea (mundura ekarri, bularra eman, hazi, egunero lagundu, plazera eman...). «Eman» semak gobernatzan du emakumearen jarduera, aitzitik, kontrako norabidekoa den «jaso» semak, gizonezkoarena.

Dirudienez, lau mende luze geroago, «ematea»k emakumearen ezauga- rri izaten jarraitzen du. Erkiagak irudikatutako Loli Menak Etxeparek bere zerrendara eraman ez zuen «opari» bat gehitzen du; izan ere, emai- leak berak aitortutakoaren arabera, Araibar zalduna berrerosteko eskaini zuen bere bizitza.

Loli Mena bekatuak aitortuta hil zen. Heriotzaren ostean, aitorle izan zuen apaiz gazteak Manu Araibarrengana jo zuen bakarka hitz egiteko as- moz. Hona apaizak Araibarri emandako berria:

Baiñan, gauza bat esan bear dizut azkentzat, eta Loli zanak esan zidan ederrena, agian: bere bizitza, gazterik alegia, 21 urte mami bai- zik ezpait zituan, zure bizitza obetutzearren eskeintzen zuala, zure ibillera makurrak zuzendu zitezen uzten ziola zeruko Aita errukiorra- ri. (92-93)

Gonbit batekin amaitzen du apaizak elkarrizketa:

Loli zanak eman dizu lezio odoltsua. Zuk duzu orain eretia joko garbiz jarduteko. (93)

Loli Menaren sakrifizioa ez zen alferrikakoa izan, Araibar zalduna 6. eta 9. aginduak urratuz ibiltzetik senar leial izatera helduko baita. Zaldunaren aldaketa horrekin, Loli Menak bere buruaz beste egitean zeukan berrerost- pen-asmoa gauzaturik gelditzen da: berrerosi du.

Araibar konkistatzailearen konkisten zerrenda emakume multzo batek osatzen du. Multzo horretan badira izen propioaren jabe ere ez direnak izenen batekin izendatzen direnen artean. Guztiotan, kontalariak emakume bakarra hautatzen du Araibar zalduna berrerosteko: Loli Mena soil-soilik.

Kontalariak Loli Mena ez du ipintzen Manu Araibarren behar sexualak asetzen dituzten gainerako emakumeen parean. Loli Mena bereizi egiten du.

Bereizten hasten da izen-deituren jabe den bakarra izateagatik, besteak, izen propioaren jabe izatera iristen ez direnean edo, abizenik gabe, izen soillean gelditzen direnean. Izen soilaz izendatutakoentzat, izenik hedatuenak baztertu eta izen deigarriren bat erabiltzen du: Mimex, Ani, Nini. Azkenean, modu batean ala bestean, izen propioa ezkutatzuz ala izen propio deigarri batez hornituz eta abizena isilduz, emakumeon identitatea babesten du. Ez du berdin jokatzeko Loli Menarekin: ohikoa den izen batez izendatzeaz gain, abizena ematen dio.

Bereizi egiten du Araibarri andrezale ezaugarria atxiki ondoren, Loli Mena hautatzen duelako istorioaren orainaldian kokatzeko: aurreko ibilerengatik jada irabazia zeukan zaldunak ezaugarri hori. Nahiz eta lehenaldiko zeinahi konkistarekin hel ziezaiokeen kontalariak Araibar konkistatzailearen berri emateari, justu, landa-girotik hiriratu den batekin hastea erabakitzen du.

Bereizi egiten du zigorra jasotzen duen bakarra izateagatik. Ezarritako zigorra litekeen gogorrena da: heriotza. Heriotzarekin ordaintzen du hutsegitea eta, aldi berean, bere buruaren sakrifizioa Manu Araibar berrerosteko eskaintzen. Araibarrekin birjintasuna galdu zuenak, heriotzaren atarian aitortzen zenez, Araibarren ibilera makurrak zuzentzearen eskaini zuen bere bizia.

Loli Menak baditu bi ezaugarri Araibarrek «soin-joko»rako lagun dituen gainerako emakumeek ez dituztenak: jatorria landa giroan izatea eta birjintasuna Manu Araibarrekin galdu izana. Izen propio baten jabe izanaz kontaktara datozen gainerako emakumeek ez zuten birjintasuna galdu Araibarrekin: Mimex eta Ani emagalduek -«aragi-bizi saltzailleak» (39)- dira; Nini, bere aldetik, ezkondua. Hirurek hiria dute bizileku; emagalduek, Bilbo, ezkonduak, Donostia. Hiruren jatorria, Loli Menaren kasuan ez bezala, ezezaguna da, kontakizunak jasotzen ez duelako. Bistakoa denez, emakumeok ere urratu

dituzte 6. eta 9. aginduak, baina zigorra Loli Menarentzat bakarrik da. Beraz, 6. eta 9. aginduak urratzen dituzten guztiek ez dute ordaintzen hutsegitea *Araibar zalduna* eleberrian: ez gizakumea den pertsonaia nagusiak, ezta hiria bizileku duten emakume lizunek ere. Herri koxkor bateko baserritik hirira joan eta bertako arriskuak saihesteko behar besteko ahalmena erakutsi ez duena bihurtzen da biktima bakar. Hain zuzen ere, landa-girotik birjina atera zena hautatzen da sakrifizioarako, eskaintza horren bidez Manu Araibar hiritar lizuna salbatzeko: hiria bizileku duen bekataria onbideratu da, landa-girotik birjin hiriratu zen emakume batek eginiko berrerospinari esker.

Erkiagak, seguru asko, hiria behar zuen, kontatu nahi zuen istorioa kon-tatzeko. Hiriko geografia zen pertsonaia nagusiari ondoen egokitzen zitzai-ona. Pertsonaiaren estatusak, ogibide dituen negozioak (inmobiliaria,...), li-zunkeriarra emana izateak -konkistaz konkista ibiltzeaz gainera, emagaldu eta burdelei ere abegi ona egiten diena- hiriko paisaia eskatzen zuen. Paisaia ezezaguna landa-girotik bertaratzen den batentzat. Paisaia ezezagun horre-tan ez galtzeko ohar bat uzten du. Neska inozoari zuzendutako oharra da: mutil zaldunengandik gorde dadila aholkatzen dio.

2. Bide tradizionalak

Jadanik adierazi denez, Txillardegiren *Leturiaren egunkari ezkutua* (1957) eleberriko Leturia da euskal eleberrigintzako lehen pertsonaia hiritarra. Handik urtebetera jaiotako Manu Araibar ere hiritarra da. Pertsonaia na-gusi bila landa-girora jo duen euskal eleberrigintzan oraindik salbuespen izaten jarraitzen dute urtaldi horietan.

Besterik ere partekatzen dute bi pertsonaia nagusiok: giro hiritarrekoak izateaz gainera, nahiak dituzte. Nola bata, hala bestea, bere nahia asetzen ahalegintzen da. Alabaina, oinarritzkoa den ezaugarri batek bereizten ditu elkarrengandik. Manu Araibar ez bezala, heroi gatazkatsua da Leturia. Le-turiak nahi zehatza du, zoriona eskuratzea, eta nahi hori asetzea bilatzen du. Bila eta bila dabil, aurkitu uste bakoitzaren ondotik porrot eginez, azken ahalegina eta gero, hil dela dioen berria idatzi duen egunkariaren transkri-batzaileak jaso arte. Nahia asetzea ezinbesteko xede bihurtuta, oinazetan

egindako bilaketa da berea; porrot bakoitzak hondoa jota uzten du. Ez porrota, ez gatazka, ditu lagun Manu Araibarrek. Manu Araibarrek badu nahi bat: unean-unean erabakitako konkista lortzea. Inolako eragozpenik gabe eskuratzen du: neskatan erraz egiten duen zalduna da. Gatazkarik gabe asetzen du nahia, bilatzen jardun gabe. Neskak bereganatzeko dituen estrategiek ez diote behin ere huts egiten: porrot bakar bat ere ez; arrakasta baino ez du ezagutzen. Azken finean, arazo bat duen eta arazoa arazo bihurtzen duen Leturiaren aurrean, Manu Araibarrek ez du arazorik, «neskatan egiteko» estrategiek primeran funtzionatzen diotelako.

Euskal eleberrigintzako lehen pertsonaia nagusi hiritarra eta lehen pertsonaia nagusi gatazkatsua ez ezik, lehen pertsonaia bilakaeraduna ere bazen Leturia. Berebiziko aldaketa izatera helduko den arren, ez dago bilakaerarik Manu Araibarrengan. Izan ere, aldaketa ez da bilakaera baten fruitu, kontakizunean kontatutako prozesu baten emaitza: eskarmentu edo gogoe-taren ondorio legez bideratetik urrutiratuz, gertakari jakin baten eraginean mamitua bezala aurkezten da aldaketa.

Prozesu baten berri emateko keinua egitera baino ez da iristen. Egin, egiten du keinua, baina horretan gelditzen da. Daraman bizimoduak Araibarri sorrarazten dizkion sentipen berriei tartea irekitzen die kontalariak. Lehenik, bakardadeak harrapatu duela iragartzen du:

Ainbat ezagutu ostean, ugariegi izan ondorean, soil izatea, baka-
rrik bizitzea ez zitzaion, egunetik egunera, ordurarte bezin bizigarri.
Adiña, edota aragiaren nekea... Beste zerbaiten susmoa edo gurari-zi-
mikoa sortzen zitzaion biozpean. (99-100)

Hurrengo, «garagarrilleko egun» beroetan kokatuz, honakoa eransten du:

Araibar-ek, ezarian-ezarian aldakuntza gogo-izpia somatu arren, ez
zuan aski kemenik, egin gogo zuana, bertatik zirt-zart egiteko. (111)

Hitz batean, bizimodu lizuna auzitan jartzen ari ote den adierazten hasten da kontalaria. Aurrerago, ordea, bizimodu horrek buruhauste handirik ez diola eragiten ere gaineratzen du. Atxagan igarotzen duen uda-sasoian, Araibarrek Loli Menaren azken aitole izan zen apaizarekin topo egin ostean, elkarrizketa luze bati helduko diote. Araibarrek apaizari esandakoa

zuzentzera iritsiko da kontalaria asmo jakin batekin: argi eta garbi utzi zertan den une horretan bizimodu lizuna bertan behera lagatzearen gaia:

Bizitza aldatu ote zuan, galdetu zion apaizak berealakoan. Eta besteak, orrenbeste ez, baiñan aldatu gogo ba zuala erantzun zion. Ez zan egia osoa ori. Ez zuan aren barruan kezka zorrotzak egonezin aundirik sortu. (123)

Horra, Araibarren barne-egoeraz egindako azterketa guztia: prozesu baten berri emateko keinua baino ez. Hortik, aldaketa iragartzera igarotzen da kontalaria. Aldaketa uda-sasoiairen amaiera aldera kokatu beharko litzateke, droga-kontrabandoan ari zela izandako istripuaren ondorioz klinikan delarik, bisitatzera doakion Agurneri egindako aitopenetan:

Zureganako maite-lera xamurra sentitzen asi nintzala aitortu nizunean, ez nizun gezurrik esan. Ondorengo asteetan, lendabiziko nire aizekai edo begitandua noski zitekeana, mardultzen, gizentzen eta kozkontzen (sic) ikusi dut, nire erraietako poz aundiaz. (...). Bai, Agur; emakume asko ezagutu izan ditut, agian geiegi zorigaitzez. Zertarako oroitu!... Baiña, auxe bai aldakuntza: zuri, oraindaiño, musutxo bat ere ez dizut eskatu. Nai nuke nire bizitza arteztu, eta *osoro* beranduegi dani, ez dut uste. Nire okerrak, alegiñean, zuzendu nai nituke, guztiak egitea eziña izango dan arren... Orra ba, nire asmoak. (156-157)

Badirudi, azkenean, maitasuna dela Araibarren aldaketaren eragilea. Barne-prozesu baten emaitza gabe, maitemintzearen ekintzaren produktu dela. Bizi izandako esperientziaren fruitu baino gehiago, bizitzako une jakin batean gertatutakoaren ondorio litzateke: ez da pertsonaia bilakatuz joan dela, baizik eta sentimendu berri bat erne zaiola. Sentimendu berri horrek dakar bat-bateko aldaketa.

Itxura guztien arabera, Erkiagarentzat, maitasuna da pertsona berreros-teko ahalmena duen sentimendua. Loli Menak Araibarren bizitza hobetzearen eskaintzen zuela bere bizitza adierazi zion aitortuari hil aurretikoan. Orain, Loli Menaren eskaintzak eman du fruitua: onbideratu da Manu Araibar. Aldaketaren jatorria maitasunean dago: Agurneri esker benetako maitasunera jaiotzean itxuraldatu da Araibar. Horren esanetatik ondorioztatu behar denez, sentimendu berriak ez du ukipen fisikoa euskarri. Hala-

tan, ukipen fisikoa bilatzen zuen harremanetik, beste euskarri bat duen harremanera igaro da. Jakina, ukipen fisikoaren gai horretan, uste izatekoa da badela mugarri erabakigarriaren ezarle den baldintza bat: ezkontzako sakramentuak bedeinkatutako harremana izan ala ezkontza aurrekoa.

Honela bada, aldaketak maitasuna du eragile: birjintasuna berarekin galdu zuen Loli Menak maitasunez egindako eskaintzak jadetsitakoa, Agurnek ernarazi dion maitasunaren forman hartzen du Araibarrek.

Araibar zalduna ez da ez pertsonaia gatazkatsua, ezta bilakaera duena ere. Euskal eleberrigintza ehotzen joan den tradizioan txertatuz, pertsonaiak bila-kaerarik gabea izaten jarraitzen du. Araibar zalduna aldatuko da: lizunkeriara emana bizi izatetik, senar eredugarri izatera egingo du jauzi. Zinez, jauzi baten berri ematen du kontakizunak, eta ez eginaz joan den bide baten berri. Araibar ez da aurkezten «birjaioz» doan pertsonaia moduan: bat-batean «birjaiotzen» da Agurnez maitemintzean. Euskal eleberrigilearentzat, daukan nortasunari eusten dion izakia da gizakia, nahiz eta alda dezakeen. Aldatu, ordea, era bakar batean baino ez du aldatzen: bat-batean, gertaera zehatzaren kausaz. Ikuspegi hori adierazi zuen XIX. mendearen amaieran jaiotako euskal eleberrigintzak. Ikuskera bera dario Erkiagari: gizakia ez dakusa eginaz doan izaki legez.

Ordu arteko euskal eleberrigintzak erakutsitako ikuskerarekin hausten duena *Leturiaren egunkari ezkutua* da. *Araibar zaldunak*, ostera, jarraipena emango dio osagai berri batzuk gehituz.

Ez dago inolako berrikuntzarik baliatzen dituen prozedura narratiboetan. Kontalari orojakilearen bitartekotasunera jotzen du istorioa kontatzeko. Bitartekari honek behin eta berriz eteten du kontakizuna, gogoetak, ohituren deskripzioak eta abar txertatzeko; zehazten ez den denbora batean kokatzen ditu kontatutako gertaerak; pertsonaia lauak moldatzen ditu....

Txomin Agirreren eleberrietako kontalariak bezala, *Araibar zaldunakoak*, istorioa kontatzearekin batera komentatu egiten du. Komentatzea, gainera, ez da mugatzen kontatzen ari den gertaera zehatzera; izan ere, horrek iradokita edo, gogoeta orokorrak eransten ditu. Txomin Agirreren eleberrietan bezala, bada gorabeheraren bat modu orokorrean jorratzeko joera eta, jarraian, kontatzen ari den istorioko pertsonaiak testuinguru horretan kokatzekoa:

Inauteriak egundoko zalaparta ta iskanbilla ta batez ere eziñegona ekarri diete gazteai iri aundira. Ezin uka, ematen duan bizitasun eta kilikilia.

Neguaeren gorputz sendo, gordin eta trinkoari bere tristezia antza kenduaz, alako dardarakizuna ematen bait dio giza-soiñari, aragiari. Eta aragia ere, gizonarena baita (...). (33)

Inauteriek ez ezik, beste gai batzuk ere bultzatuko dute kontalariaren hitz-jarioa: andrezkoen soinekoek (59-60), euskaldunak (155), XX. mendak (158), haurrik ez duen emazte gazteak (162) eta abarrek. Maila filosofikoa uzten duenean, istoriora itzuliko da, gertaera-leku konkretura, pertsonaia jakinera.

Agirrek eta Erkiagak bestelako edukiz osatutako berbaldiz ere hornitzen dute kontatzen ari diren istorioa: ohituren deskripzioa, kasu. *Araibar zaldunak* Atxaga herrian ospatzen den antzarraren festaren deskripzioa, esate baterako.

Istorioaren kontakizunaren haria modu anitzetan hausten du: maila filosofikoko gogoetak eta ohituren deskripzioak barneratzeko ez ezik, gertaeraren batek iradokitako jazoeraren bat jasotzeko⁷, kantzak eta errefracuak sartzeko⁸... Osagai guztiok leku narratiboa betetzen dute; hau da, berbaldi bihurtzen diren aldetik tokia hartzen dute, beste egiteko bat izan zezakeen berbaldiaren galeratan. Esaterako, kontalariak eman zezakeen pertsonaia nagusiaren ibileren berri zehaztasun gehiagorekin, lanak eragindako jardunari tarte handiagoa eskainiz edo bere maite-jokoen gorabeherak xehetasunez betez. Hitz batean, osagai filosofiko, ohiturazko eta abarrek eratzen dituzten digresioak alde batera utzi balitu, jazoerak astiroago, xeheago kontatzeko aukera zukeen.

Gertaerak oso modu zehaztugabeen kokatzen dira denboraren ardatzean. Zenbait ospakizunetara (Inauteriak, Gabonak), urte-sasoietara (uda) edo «goiz batean» (71) edo «beste goiz batean» bezalako marketara jotzen du kontalariak. Ez zehazteagatik, istorioaren iraupena bera ere ez du zehazten. Ez

⁷ Tomas eta Martin anaiak Ameriketatik Atxaga jaioterrira etortzeak Algortako indiano baten pasadizoa gogarazten dio eta testura dakar, 129.

⁸ Kantentziak maiz jasotzen ditu. Ik. 58-59, 65, 73, 82, 90, 134, 152, 160 eta abar.

dago jakiterik zenbat denbora igarotzen den kontatutako lehen gertaeraren eta azkenaren artean, bi gertaerok elkarrekin harremanetan egon arren. Martin Usategiren heriotzarekin hasten da istorioa eta horren azken borondateen berri emateko asmoz notarioak antolatutako batzarrarekin amaitzen: biak ere datarik gabeak. Mugatzerik ez dagoen tarte horretan Manu Araibar konkistaz konkista ibiltzetik senar eredugarri izatera igaroko da, baita haurrik ezin eduki dezaketelako, haur bat jasotzera ere. Honek guztiak denbora luze samarra eskatzen du, baina, luze ala labur izan, ez dago neurtzerik: Araibarren bizitzako bi aldi aurkezten dira, aldi horien eta aldi horietako bakoitzean garatzen diren gertaeren iraupenaren gainean zehaztasunik eman gabe.

Pertsonaiak lauak dira. Gizabanako konplexurik eraiki gabe, pertsonaia sinplez hornitzen jarraitzen du euskal eleberrigintzak. Manu Araibar gizaki-tipo bat ordezkatzera dator: gizonezko andrezalea, gonazalea. Alderdi horretatik bakarrik ezaugarritzen da pertsonaia.

Horiek horrela, bistakoa da XIX-XX. mendeen arteko mugan abian jarritako eleberrigintzak erabilitako prozedurak bereganatzen dituela Erkiagak. Prozedura narratiboak hautatzea, egia esan, ez da ekintza inozoa. Mundu-ikuskerara bakar baten adierazle izan da hirurogei urtez landu den euskal eleberrigintza, *Leturiaren egunkari ezkutua* iritsi arte. Horren aurretiko eleberrigintzak adierazitako mundu-ikuskerari eusten dio Erkiagaren *Araibar zaldunak*.

Halere, hautsak harrotu zituen bere garaian. Honela zioen L. Mitxelena argitaratu zenean egindako aipamenean:

Esamesak ibilli dira (...) novela onen inguruan. Batzuek gordinkeriaren bat edo beste arkitzen omen zioten, eta eztaikit azkenik pixkaren bat orraztu ez dizkioten. Beste batzuek, berriz, (...) alako predikua-areta maizegi igertzen... Batzuen eta besteen artean aukeratu bear banu, ni aukeran, norbaitek sumatuko zuen bezala, azkenekoen alde agertuko nintzateke.⁹

Gordinkeriaren bat edo beste aurkitzen diotenak hirurogei urte horietan barrena garatutako eleberrigintzak erakutsitako mundu-ikuskerarekin bat

⁹ Mitxelena, L., 1962, «Eusebio Erkiaga. *Araibar zalduna*, Itxaropena Argitaldaria, Zarautz'en», *Egan* 1/3, 87.

egiten dutenak dira. Prediku-aria sumatzen diotenak, berriz, beste eleberrigintza-modu bat (edo batzuk) gogokoago luketenak.

Hirurogei urtez eraikitzen joan den tradizioan txertatzen da Erkiagaren eleberria, zalantzarik gabe. Eleberrigintza horrek erabilitako teknikak darabiltza, eleberrigintza horrek bezala giza jokabideak arautu nahi ditu, eleberrigintza horrek adierazitako mundu-ikuskerara adierazten du...

Hala eta guztiz, bada gordinkeriari sumatzen dioenik. Pertsonaia nagusiak 6. eta 9. aginduak urratuz gauzatutako ekintzak esplizituegiak-edo izango ziren eta talka egingo zuten ordu arte euskal literaturak erakutsitako lotsa onarekin, nahiz eta berez kontalariak xehetasun handiegiz ez jantzi Araibarren maite-jokoak. Xehetasun handiegitara jo ez arren, maite-joko horiek ñabardura askorekin azaldu ez arren, ez ditu zeharo ezkututzen. Herabetasunik handiena gorde izanagatik, maite-joko oro erabat isildu duen eleberrigintza batean, bera izan da esplizituena. Horrenbestez, ondorioztatu beharko da badela nobedaderen bat Erkiagaren eleberrian, aurreko eleberrigintzaren mundu-ikuskerara adierazteari atxiki izanagatik. Nobedade horren neurria areagotu egiten da garaiko giroaren argitan atzematen bada; izan ere, ezin izan zitekeen lantegi erraza berrikuntzarik apalenari atea irekitzea zentsuratzaille estuak gain-gainean edukita.

Jakina da XX. mendearen 50.eko hamarkadan haustura ideologiko batek zeharkatu zuela euskal gizartea. Hausturaren alde batera eta bestera kokatzen direnek ikuskera oso desberdinak dituzte: ukipen-punturen baldin bade, ez da oso agerikoa. Ondorioz, euskal idazlearen idazlanak ezinezko du batzuk eta besteak asetzea. Mitxelenarengandik jasotako aipua lekuko: batzuk Erkiagaren eleberriari gordinkeriaren bat aurkitzen dioten bitartean, beste batzuk «prediku aria» hartzen diote. Hautemate arras desberdinok eten ideologikoaren adierazle dira.

Gordinkeriaren bat atzematen diotenentzat, zalantzarik gabe, euskal literaturak lotsa onekoa, begiratu, izaten jarraitu behar du. Testuinguru horretan ezin izan zitekeen langintza erraza bizimodu lizuna zeraman pertsonaia bat moldatzea: xehetasunik txikienetik gordinkeriaren salaketa etor zitekeen. Dirudenez, etorri ere, etorri zen eta, agian, jatorrizko testuaren orrazketaren bat ere lortu zuten salatzaileek.

Bada zantzurik uste izateko *Araibar zalduna* eleberriak Domingo Agirre saria irabazi zuenean, 1958an, sexu eta, oro har, afektibitate-harremanen alorra ezkutuan gordetzea nahi zutenen eraginkortasun-maila ez zela badaezpadakoa. *Araibar zaldunak* pairatutako gorabeherak lekuko. Besterik ere, erantsi ahal izango litzateke: urtaldi horietan beste eleberriren batek argitaratzeko izandako eragozpenak, hain justu. Dirudienez, Jon Miranderen *Haur besoetakoaren* (1970) argitalpena hamarkada batez atzeratu zen.

Literaturan, erabilitako gaia baino gaia erabiltzeko modua erabakigarriago dela onartuz, gaiak berak ere izan dezake garrantzirik: pedofilia-harreman baten kasuan kolpe handiagoa jasango du decorum-ak andreza baten harremanen kasuan baino. Azken batez, gizakume andreza learen irudiak tradizio luzea du, baita nolabaiteko «onarpen» soziala ere.

Araibar zalduna eta *Haur besoetako* garai bertsuan idatzitakoak dira Mirandek emandako berriei jaramon egiten bazaie behintzat: 1959ko otsaile-rako idatzita omen zeukan.¹⁰ Baina, 1970. urtera arte ez zen argitaratu. Horrenbeste denbora argitaragabe egotearen arrazoa ezin egotzi dakiok e egilearen borondateari, honek 1959ko otsailean bertan idatzita edukitzeaz gainera, argitaratzeko gestioak ere eginak zituela aitortzen baitu, nahiz eta helburua lortzeko itxaropen handiegirik ez izan.¹¹ Agerikoa denez, hamaika urte itxaron behar izan zuen. Gakoa, nola ez, testuan zegoen: gaian eta gaia erabiltzeko moduan.

Beraz, 50. urteen amaieran mamitutako bi eleberriek nolabaiteko gaitzespena jaso zuten. Miranderenak Erkiagarenak baino askoz nabarmenagoa, noski. Hasteko, oraindik ezkutuago gorde beharreko gaia zerabilelako. Lotsa onekoa zen literaturarako pedofilia-harremanez jarduteak, andreza le

¹⁰ Hala dio 1959ko otsailaren Iean Txomin Peilleni bidalitako gutunean: «Aipatu nizun ipuina bukatuxerik dut -garbitan ipintzen ari naiz orain-, eta amar bat egunen bururako egiñik duket». Urkizu, P. (ed.), 1995, *Jon Miranderen gutunak (1948-1972)*. Zarautz : Susa, 152.

¹¹ Arestian aipatu gutunean, darabilen gaia zehaztu ondoren, «euskerazko *Lolita* bat» eranstu du: «Mitxelenari bi itz esan diot hortaz eta erantzun dit aldizkarian publikatzeko alegiñak egingo dituela. Bainan beldur naiz ezin ditekeala, zati zenbait aski erotiko baitira -naiz funtsez oso garbi eta sentimental den. Bearbada, liburu txiki antzean aterako dut, zentsurari iges egiten aal ba dio», 152.

baten ibilerez jarduteak baino arau-urraketa askoz sakonagoa zekarren. Are sakonagoa andrezaile horren ibilerok xehetasunetan sartu gabe kontatzen zirenean, pedofilia-harremanez ziharduenak «zati zenbait aski erotiko»¹² barneratzen zituen bitartean. Dena den, aldeak alde, *Araibar zaldunak* eragindako esamesek, *Haur besoetakoak* urteak argitaragabe igarotzeak... garai-ko giroa islatzen dute. Bai behintzat, bazela gizatalde bat euskal literatura-aren ibilbidea decorum-aren lege estuenean barnean gorde nahi zuena.

Gauzak horrela, badirudi Erkiagak *Araibar zalduna* eleberrirako hautatutako gaia hautatzeko ausardia pittin bat behar zela: ez zela, ez errazena, ezta erosoena ere. Horregatik, hain justu, eleberraren idazketaren garaiari so, pertsonaia lizunari bitzita emateak badu nobedade-puntu bat: testuingurutik ernetzen den nobedade-puntua da.

Erkiaga da, XIX. mendearen bukaeratik ehotzen joan den tradizioan sustraituz, pertsonaia nagusia hirian kokatzen duen lehen eleberrigilea. Tradizio horretan, Etxaide izan zen lehena eredugarria ez zen pertsonaia nagusiarri bitzita ematen; Erkiaga, berriz, eredugarria ez zen pertsonaia nagusia hirian kokatzen. Giro-aldaketa horren eskakizunengatik edo, pertsonaia nagusiaren ogibidea berria da. Ogibideak udatiar bihurtzeko aukera ere ematen dio. Uda igarotzeko lekura luzatzen da giro hiritarra, hizkuntza desberdinetako udatiarren elkargune izateak berak erakusten duenez.

Landa-girotik hiritarrerako jauzia baliatutako mintzairan ere islatzen da. Hizkuntzaren erabilerara bertara hedatzen da giro hiritarra: bada hizkuntza arrotzen arrastorik: «One, two, three, four, and five» (102) edo gaztelaniaz dagoen kantarik (134). Badira, halaber, euskal eleberrigintzan ordu arte erabili gabeko hitzak: *popo* (12), *igande baterako plana* (26), *tebeo* (33), *ponpis*, *bikini*, *slip*, *short* (102), *exotiko* (105), *exitu* (109), *vedette* (120), *kupo* (126), *tonua* (132), *atmosfera* (135)...

Mailegu berri-berriekin batera, bada neologismorik ere: *beribilla*, *urrutizkiña*, *akeita*, *zapata-adarrak*, *orlegia*, *urrutizkin-belarria*... Dena den, erreferente bera izendatzeko nola mailegua hala neologismoa erabiltzen dira: adibi-

¹² Egileak berak aitortua. Ik. aipatutako gutuna, 1959ko otsailaren 1eko datarekin Txomin Peilenni igorritakoa.

dez, «bikini»rekin batera «biko» (106). Neologismoak ez bezala, mailegu berri-berri horiek zeinu grafikoren batekin markatzen dira, dela letra etzarenaren bidez, dela kakotxen bidez.

Euskara hizkuntza arautua eta normalizatua ez izateak eragin nabaria izan du euskal eleberrigintzan. Helburu didaktikodun eleberri tradizionalari dagokionez, maiz, hizkuntza bera ere ikasgai bihurtu zuen: kontalariak eta pertsonaia nagusiak, salbuespenik gabe, hizkuntzaren erabilera eredugarria egiten zuten. Euskara garbiaz eta aldi berean ulergarriaz baliatzea, pertsonaia eredugarriaren portaera eta horren hizkera decorum-ak agindutako legeei lotzea eta abar, eleberrigintza tradizionalaren kezka izan dira. 1936ko gerraren ostean ere ez ziren desagertu idazketara eraman beharreko hizkuntzak sortutako buruhausteak. Esaterako, honela zioen Etxaidek *Alos-torrea* elezaharrari eginiko sarreran:

Irakaskintza irixten eztegun bitarteko nere irizpidea auxe da: Garbi idatzi, bai esakeraz, bai itzez, bai aditz-jokoz, bai joskerari dagokionez, geiegikeriraiño jo gabe ordea, ta euskalduna ulertzeko lain eztan esakera, itza, edo aditz-jokoa, (...) erderara ala euskera errezagora itzuli.¹³

Eleberria menpekotasun horietatik askatzera jotzen du Erkiagak. Horren lekuko lexiko mailan mailegu berri-berriak ez baztertzea edo behe-mailako adierazpenei ere leku egitea.

Laburbilduz, Erkiagaren *Araibar zalduna* eleberriak bere ekarria egiten du ordu arte landutako eleberrigintzak eratutako tradizioa. Tradizioan txertatuz, koordinatu narratiboen erabilera tipifikatuaren bidez giza portaerak arautzen jarraitzen duen arren, zurruntasun gutxiagorekin arautzen du. Jada ez du eraikitzen euskaldunak izan beharko lukeenaren eredu litzatekeen pertsonaia nagusia, horrek lizunkeria irudikatzen baitu. Hori gutxi ez dela, egiten dituen negozio guztiak ere ez dira garbiak... Eredugarri ez zena eredugarri zena nabarmentzeko bitarteko moduan bakarrik erabili duen eleberrigintzaren aurrean, autonomia ematen dio zuzena ez den jokabidea adierazteari: Araibar zaldunaren ondoan ez da taxutzen zaldun eredugarria

¹³ Etxaide'tar, Y., 1950, *Alos-torrea*. Zarautz : Itxaropena Argitaldaria, 9-10.

irudikatuko lukeen pertsonaia. Jada istorioa ere ez du kontatzen «erabili beharko litzatekeen» euskara darabilen kontalari batek: giro hiritarreko pertsonaia baten berri emateko motz gelditzen zen euskal hiztegiari aurre egiten dio neologismoaren ondoan mailegu gordinaz baliatuz... Azken batez, Erkiagak eleberrigintza tradizionalen sustraituz, jadanik esana zegoena berdin-berdin berresatea saihesten du, baliatutako osagaien batzuk leunduz edo berrituz.

Aipatutako bibliografia

AGIRRE, D., 1981, *Garoa*. Oñati : Arantzazuko Frantziskotar Argitaldaria.

AGIRRE'TAR, T., Barrenso, 1937, *Uztaro: eleberria*. Bilbao : Editorial Vasca.

ERKIAGA, E., 1962, *Araibar zalduna*. Zarautz : Itxaropena Argitaldaria.

ETXAIDE'TAR, Y., 1950, *Alos-Torrea*. Zarautz : Itxaropena Argitaldaria.

———, 1955, *Joanak-Joan*. Zarautz : Itxaropena Argitaldaria.

ETXEPARE, B., 1995, *Linguae Vasconum Primitiae, 1545-1995*. Bilbo: Euskaltzaindia.

IRATCHET, J. P., 1990, *Antton*. Donostia : Etor. Patri Urkizuk prestatutako edizioa.

IRAZUSTA, J. A., 1946, *Joñixio*. Buenos Aires : Editorial vasca Ekin.

MICHELENA, L., 1960, *Historia de la literatura vasca*. Madrid : Minotauro.

———, 1962, «Eusebio Erkiaga. Araibar zalduna, Itxaropena Argitaldaria, Zarautz'en», *Egan* 1/3, 87.

MIRANDE, J., 1970, *Haur besoetakoa*. Donostia : Lur.

TXILLARDEGI, 1957, *Leturia-ren egunkari ezkutua*. Bilbao : Euskal Idaz-lanak.

URKIZU, P. (ed.), 1995, *Jon Miranderen gutunak (1948-1972)*. Zarautz : Susa.